

KS. ANZELM WEISS

TERYTORIUM DIECEZJI LUBUSKIEJ W ŚREDNIOWIECZU

Biskupstwo lubuskie ma już dziś bogatą historiografię. Uderza jednak fakt, że historycy skoncentrowali swoje naukowe zainteresowania na pewnych, nierzadko kontrowersyjnych zagadnieniach, pomijając zupełnie inne, równie istotne. Do problemów dotąd niedostatecznie rozpracowanych należy m. in. zasięg terytorialny diecezji. Pracy lub osobnego artykułu na ten temat brak. Znakomita większość autorów marginalnie poruszając w swych publikacjach sprawę terytorium biskupstwa lubuskiego, kontentuje się stwierdzeniem, że pokrywało się ono zasięgiem z historyczną Ziemią Lubuską¹. W najlepszym wypadku dodają, iż granice diecezji były niegdyś obszerniejsze². Brak w dotychczasowej literaturze szczegółowszych opracowań na temat granic tego polskiego, nadodrzańskiego biskupstwa uzasadnia celowość niniejszego artykułu.

Początki biskupstwa lubuskiego łączą się ściśle z polityką zachodnią Bolesława Krzywoustego. Sukcesy oręża polskiego na Pomorzu, uzależnienie księcia Sprewian i pobliskich Łużyc, postawiły przed księciem polskim problem organizacji kościelnej na tych terenach. Dla załatwienia pilnych spraw organizacyjnych Kościoła polskiego przybył na dwór Krzywoustego legat papieski kard. Idzi z Tuskulum. W związku z poszerze-

¹ Klasyczna wypowiedź F. Funcke: „Die Diözese des Bistums Lebus deckt sich im allgemeinen mit der alten terra Lubus, das heisst mit den heutigen Kreisen Lebus und Sternberg. Dazu kommt im Norden noch die terra Custrin” (*Das Bistum Lebus*. „Jahrbuch für brandenburgische Kirchengeschichte” 11/12:1914 s. 55). Por. H. Grimm. *Dietrich von Bülow, Bischof von Lebus*. „Wichmann Jahrbuch” 11/12:1957/58 s. 7; J. Walicki. *Przynależność metropolitalna biskupstwa kamieńskiego i lubuskiego na tle rywalizacji Magdeburga i Gniezna*. Lublin 1960 s. 93 n.; S. A. Wędzki. *Podziały terytorialne*. W: *Studia nad rozplanowaniem miast nad Środkową Odrą i Dolną Wartą*. T. 1. Zielona Góra 1967 s. 9-11.

² Z. Sułowski. *Początki biskupstwa lubuskiego*. „Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych oraz Kronika Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 1960 nr 10 s. 135 n. Wyjątek w dotychczasowej literaturze stanowi praca B. Kumora *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*. („Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” T.19:1969 s. 273-276), w której po raz pierwszy w sposób ogólny zarysowany został rozwój granic biskupstwa lubuskiego.

niem granic kraju o rozległe tereny na północy i zachodzie, księżę Bolesław wraz z legatem zaplanowali utworzenie szeregu nowych diecezji przy nieznacznych zmianach granicznych biskupstw już istniejących. Projekty legata i księcia doczekały się tylko częściowej realizacji³. Wśród decyzji, które wtedy doczekały się pomyślnego załatwienia, widzą historycy — dość powszechnie — fakt fundacji i erekcji ok. 1124 r. biskupstwa dla środkowego Nadodrza ze stolicą w Lubuszu⁴. Do zadań tego biskupstwa, podobnie jak równocześnie ufundowanych w Kruszwicy i Włocławku, należała w pierwszym rzędzie działalność misyjna. I tak biskupstwo kruszwickie powołano z myślą o schrystianizowaniu Pomorza Nadwiślańskiego; włocławskie miało za główny cel nawracanie Prus⁵. Dla Lubusza wydaje się naturalne wiązanie fundacji biskupstwa z zachodnią ekspansją Krzywoustego. Tu jednak nie przekonuje łączenie go z chrystianizacją Pomorza Zachodniego, skoro św. Otto planuje biskupstwo w Wolinie już w r. 1124 (też 1129), a później mamy potwierdzenie tam praw kościoła bamberskiego (1136, 1139). Toteż obszaru działalności nowego biskupstwa należy szukać w najbardziej naturalnym geograficznie kierunku — to jest na zachód i północny zachód od Lubusza. Chodzić by tu mogło o akcję misyjną wśród Luciców, a także na Rugii, o zdobycie której zabiegał intensywnie Krzywousty⁶. Charakter misyjny Lubusza zdaje się podkreślać nominacja pierwszego biskupa tej diecezji, którym, zdaniem pewnych autorów, został eremita Bernard Hiszpan, poprzednik Ottona w misji na Pomorzu⁷. Oprócz celów misyjnych erekcja diecezji lubuskiej wymierzona była przeciw darowiźnie Lubusza na rzecz Magdeburga, dokonanej 1109 r. przez ces. Henryka⁸.

W dokumencie erekcyjnym biskupstwa, jak wolno przypuszczać, oznaczono z całą pewnością stolicę, a tylko ogólnie jego granicę⁹. Terytorium

³ Szerzej na ten temat wypowiada się G. Labuda (*Początki organizacji kościelnej na Pomorzu i Kujawach w XI i XII w.* „Zapiski Historyczne” T.33:1968 s. 46 n.).

⁴ Przegląd autorów, którzy wiążą początek biskupstwa lubuskiego z legacją Idziego, zob. K u m o r, jw. s. 273.

⁵ Labuda, jw. s. 51 n.; Cz. Deptuła. *Niektóre aspekty stosunków Polski z Cesarstwem. W: Polska w Europie.* Lublin 1968 s. 37.

⁶ Sułowski, jw. s. 195; J. Płocha. *Dodatek.* W: T. Manteuffel. *Papiestwo a cystersi.* Warszawa 1955 s. 122; H. Ludat. *Bistum Lebus.* Weimar 1942 s. 254 n.

⁷ Za tożsamością Bernarda Hiszpana z Bernardem, pierwszym biskupem lubuskim, opowiedzieli się m. in. T. Tyc (*Polska a Pomorze za Krzywoustego.* „Rocznik Historyczny” T. 2:1926 s. 31 oraz Ludat (jw. s. 255 i 309), a przeciwko np. K. Malczyński (*Bolesław Krzywousty.* Kraków 1946 s. 211).

⁸ Płocha, jw. s. 122; O. Breitenbach. *Das Land Lebus unter den Piasten.* Fürstenwalde 1890 s. 16 przyp. 2, s. 17.

⁹ Podobnie postępowano w wypadku innych polskich diecezji (zob. T. Sil-

nowo utworzonej diecezji stanowiły wyjęte z obszaru diecezji poznańskiej kasztelania cedyńska¹⁰ i Ziemia Lubuska¹¹ po obu stronach Odry oraz zhołdowane księstwo Sprewian¹², obejmujące ziemie Barnim i Teltow. W kierunku północno-zachodnim granice były otwarte¹³, gdyż jak już powiedziano, biskupstwo miało prowadzić akcję misyjną wśród Luciców a także na Rugii¹⁴. Już ogólny zarys obszaru diecezji pozwala na określenie geopolitycznego położenia biskupstwa. Od zachodu sąsiadowało z pogańskimi plemionami słowiańskimi, które wąskim pasem oddzielały je od rosnących w siłę władców marchii północnej i pamiętającego o „wschodniej misji” Kościoła niemieckiego. Na południu, poza strefą puszczy pozbawionych prawie całkowicie osadnictwa graniczyło z marchią miśnieńską. Od północy bezludne puszcze u ujścia Winawy na lewym brzegu Odry, na prawym brzegu Odry tylko rzeka Rurzyca stanowiły obronę przed mającym ambicje samodzielności państwowej i kościelnej Pomorzem Zachodnim. Jedynie od wschodu kontaktować się mogło ze swoim zapleczem kościelnym (metropolia gnieźnieńska) i politycznym — Wielkopolską i Śląskiem. Dopóki władza w Polsce spoczywała w ręku energicznego władcy, mającego przy tym zrozumienie wartości ziem zaodrzańskich dla całości państwa, tak długo granice biskupstwa były bezpieczne. Gdy takiego władcy zabrakło, skłócenie z sobą książęta nie mieli sił do utrzymania polskiego stanu posiadania na lewym brzegu Odry. Prace konsekwentnie na wschód niemieckie marchie krok po kroku włączały słowiańskie tereny nie tylko do swoich organizmów państwowych, ale również do niemieckich diecezji. Wydaje się, że zwrócenie uwagi na geopolityczne położenie diecezji lubuskiej jest istotne dla zrozumienia procesu kształtowania się lubuskiego obszaru diecezjalnego, procesu nie mającego analogii w dziejach żadnej ze średniowiecznych diecezji polskich.

Przystępując do dokładnej analizy przebiegu granic diecezji należy zaznaczyć, że o terenach nad środkową Odrą w XI i połowie XII w. mówi niewiele źródeł. Toteż jesteśmy skazani na rekonstrukcję wydarzeń

nicki. *Początki organizacji Kościoła w Polsce*. W: *Początki państwa polskiego*. T. 1. Poznań 1962 s. 354).

¹⁰ Zob. K. Ślaski. *Podziały terytorialne Pomorza w XII-XIII wieku*. Poznań 1960 s. 141-146.

¹¹ J. Nowacki. *Dzieje archidiecezji poznańskiej*. T. 2. Poznań 1964 s. 17.

¹² Z. Sułowski. *Jaksa*. W: *Słownik starożytności słowiańskich*. T. 2. Wrocław 1964 s. 309; K. Maleczyński. *Historia Śląska*. T. 1. Cz. 1. Wrocław 1960 s. 322.

¹³ Deptuła, jw. s. 37; H. F. Schmid. *Die rechtlichen Grundlage der Pfarrorganisation auf westslawischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*. Weimar 1938 s. 189.

¹⁴ Ludat, jw. s. 254 n.; Płocha, jw. s. 122.

na podstawie bardzo fragmentarycznych danych. Przy czym przynależność polityczna będzie często ważnym kryterium zaliczenia jakiegoś obszaru do takiej czy innej diecezji. Omawianie granic zaczynam od lewobrzeżnej części biskupstwa lubuskiego, gdzie dokonały się największe zmiany. Diecezja lubuska sąsiadowała na południu z miśnieńską, na zachodzie i północy z brandenburską, a do r. 1210 na północy również z kamieńską. Najbardziej na zachód położoną częścią diecezji lubuskiej były ziemie Sprewian. Sprewianie, samodzielne księstwo słowiańskie, istniejące według najnowszych badań od IX w.¹⁵, zostało uzależnione od Polski w latach dwudziestych XII w.¹⁶ w wyniku aktywnej polityki Krzywoustego na Pomorzu i terenach dawnego związku lucickiego¹⁷. Głównym ośrodkiem i stolicą księstwa była Kopanica (Köpenick). Zasięg terytorialny księstwa jest przedmiotem kontrowersyjnych opinii historyków. Dawniejsi badacze identyfikowali kopaniczkie księstwo Sprewian z krainami Teltow i Barnim¹⁸. Nowsi — zwłaszcza zachodni Niemcy — uwzględniając dane archeologiczne ograniczają jego zasięg do nizinnych terenów nad rzekami Sprewą, Dahmą i Nottą, wyłączając wyżyny Teltow i Barnim¹⁹. W połowie XII w. rezydował w Kopanicy jedyny znany z imienia władca tego obszaru plemiennego — książę Jaksa²⁰ (Jaczko

¹⁵ Na tym stanowisku stoi szereg autorów, np. J. Herrmann (*Köpenick. Ein Beitrag zur Frühgeschichte Gross-Berlin*. Berlin 1962 s. 52), K. Zernack (*Köpenick und das Land Zpriaauani in voraskanischer Zeit*. „Jahrbuch für der Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands” 9/10:1961 s. 37), H. D. Kahl (*Slawen und Deutsche in der brandenburgische Geschichte des zwölften Jahrhunderts*. Köln-Graz 1964 s. 350 n.).

¹⁶ Tak przyjmują starsi autorzy, np. P. Niessen (*Geschichte der Neumark im Zeitalter ihrer Entstehung und der Besiedlung*. Landsberg 1905 s. 34), S. Zakrzewski (*Polacy nad Łabą w XII wieku*. „Świat Słowiański” R.1:1905 t. 2 s. 90) oraz nowsi, jak np. Sułowski (jw. s. 199), B. Stasiewski (*Kirchengeschichtliche Beiträge zur Entwicklung des deutschpolnischen Grenzsaumes im Hochmittelalter*. „Forschungen zur Osteuropäische Geschichte” Jg. 12:1955 s. 42), Zernack (jw. s. 32), W. Brüske (*Untersuchung zur Geschichte des Lutizenbundes*. Münster-Köln 1955 s. 94).

¹⁷ „Capta a duce Poloniae provincia”, pisze o tych ziemiach autor jednego z żywotów Ottona — Ebbo (MPH II s. 54). Por. Brüske, jw. s. 94.

¹⁸ Literaturę na powyższy temat omówił H. Ludat (*Legenden um Jaxa von Köpenick*. Leipzig 1936 s. 48).

¹⁹ Przedstawicielem tej grupy uczonych jest m. in. Zernack.

²⁰ Wielu uczonych, idąc za sugestią autora *Kroniki Wielkopolskiej* (MPH SN VIII s. 50) i *Kroniką Mistrza Wincentego* (MPH II s. 394), utożsamia Jakse, księcia Sprewian, z Jaksą z Miechowa, zięciem Piotra Własta (zob. M. Gumowski. *Sprawa Braniborska*. „Slavia Occidentalia” R. 8:1929 s. 221 n.; M. Plezia. *Palatyn Piotr Włostowicz*. Wrocław 1947 s. 36). Tezę tę podważył Ludat (jw.), za nim Labuda (PSB X s. 339), Sułowski (SSS II s. 309), Kahl (jw. s. 350 n.), Z. Pęcowski (*Miechów*. Kraków 1957 s. 23 n.), K. Myśliński (*Słowiańska Brenna — Brandenburg i jej przejście pod rządy margrabiów w połowie XII w.* „Roczniki Lubelskie” R.10:1967 s. 77, 80, 91-96).

in Polonia tunc principans)²¹. Wiemy o nim, że przy pomocy polskiego wojska oraz przy współdziałaniu załogi zdobył ok. r. 1150 Brandenburg i aż do r. 1157 rozciągnął zasięg swego panowania na księstwo Stodoran²². Bicie monety i tytuł „Knes” podkreślają jego stanowisko jako niezależnego, polskiego księcia. Jaksą był chrześcijaninem, o czym świadczy trzymany przez niego na niektórych monetach krzyż patriarchalny²³. Wolno zatem przypuszczać, że również jego poddani byli chrześcijanami. Przypuszczenie to znajduje potwierdzenie w liście Grzegorza IX z r. 1234. Papież wyraźnie stwierdza, że zanim te ziemie znalazły się we władaniu margrabiów brandenburskich, jej mieszkańcy byli już chrześcijanami (fideles) pozostającymi poza zasięgiem władzy cesarskiej²⁴. Skoro nawrócenie ziem zajętych ok. r. 1230 przez margrabiów nie zostało dokonane siłami Kościoła niemieckiego, to ewangelizację tam mieszkających Słowian musimy zapisać na konto osiągnięć jedyne go za Odrą, polskiego biskupstwa w Lubuszu²⁵. Prowadzenie akcji misyjnej na terenach Sprewian, przy braku jakichkolwiek śladów istnienia biskupstwa w Kopanicy, upoważnia do włączenia ziemi Sprewian w obręb biskupstwa lubuskiego. Z. Sułowski²⁶ i B. Kumor²⁷ przytaczają jeszcze inne argumenty przemawiające za słusnością powyższej tezy. Ich zdaniem wykluczyć trzeba przynależność obszaru Sprewian do sąsiednich diecezji, gdyż diecezja kamińska sięgała w r. 1233²⁸ na południu do rzeki Winawy; pretensje biskupstwa miśnieńskiego nie przekraczały dolnego biegu rzeki Sprewy. Nie wchodziła w grę również przynależność do diecezji brandenburskiej, co przewidywał dokument fundacyjny (948), bowiem jeszcze w 1210 margrabia²⁹ planował inne urządzenie tych ziem³⁰. Także obszar biskupstwa — znany z późniejszego okresu — był stanowczo za mały jak na cel fundacji nowej diecezji.

²¹ Henryk z Antwerpii. *Tractatus de urbe Brandenburg*. MGH SS. T. 25 s. 482.

²² *Slawische Stämme* s. 189. Podana jest tu najważniejsza literatura.

²³ Pęcowski, jw. s. 21.

²⁴ „cum [...] predecessori nostro tam super conficta liberatione terre de manibus paganorum, cum non sint nisi fideles in ea, quorum impugnationis ab imperio procedebant [...] marchio memoratus falso suggesserit” (Zernack, jw. s. 33). Pełny tekst podaje H. Finke (*Ungedruckte Dominikanerbrie fe des 13. Jahrhunderts*. Paderborn 1891 nr 15 s. 60).

²⁵ Por. Schmid, jw. s. 189; Zernack, jw.

²⁶ *Początki biskupstw* s. 189 n.

²⁷ Jw. s. 273.

²⁸ *Pommersches Urkundenbuch* (cyt. PUB). Hrsg. R. Klempin. Bd. 1. Stettin 1868 nr 207.

²⁹ *Regesta Pontificum* I s. 342 nr 3947.

³⁰ Jedynie Brüske (*Untersuchung* s. 94) zalicza księstwo Sprewian do diecezji brandenburskiej.

Gdy książęta pomorscy opanowali ziemię plemienia Wkrzan, uzyskali bezpośrednią granicę z terytorium Sprevian. Jaksa pojawił się wówczas na Pomorzu i zapewne przekazał książętom pomorskim opiekę nad swoim krajem³¹ lub przynajmniej nad ziemią Barnim. Świadczy o tym zarówno wyprawa Kazimierza na Łużyce (1179), jak i późniejsze prawa książąt pomorskich do tej ziemi. W pierwszych dziesięcioleciach XIII w. ziemiami Sprevian zarządzał lokalny, słowiański książę³². Pozostawał on w bliżej nieokreślonej zależności od Pomorza i prawdopodobnie w lennej zależności od władcy Ziemi Lubuskiej. Ten nie znany z imienia władca Sprevian, pod wpływem Henryka Brodatego, założył nad Dolną Sprewą placówkę templariuszy, zwaną później Tempelhof³³.

W pierwszej połowie XIII w. księstwo Sprevian i Ziemia Lubuska stały się przedmiotem zaborczych zainteresowań margrabiowskich dynastii Askańczyków i Wettynów³⁴. Pierwsi Wettynowie rozpoczęli szturmować Lubusz. Gród zdobył w 1209 r. margrabia Miśni i Łużyc Konrad II³⁵. Syn jego Dytryk, wyparty stamtąd w rok później przez Henryka Brodatego, zdołał utrzymać zagarnięte w czasie tej wyprawy części

³¹ Losy księstwa Sprevian po śmierci Jaksy nie zostały dotąd w sposób przekonywający opracowane. Każdy z autorów przedstawia je inaczej.

³² Hipotezę o lokalnym, słowiańskim władcy ziemi Barnim sformułował A. F. Riedel (*Die Mark Brandenburg im Jahre 1250*. Bd. 1. Berlin 1831 s. 389), opierając się na tekście *Chronica marchiorum Brandenburgensium*: „A domino Barnem terras Barnonem, Teltowe et alias plures obtinuerunt” (wyd. G. Sellow „Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte” (FBPG) Jg.1:1888 s. 121). Podobnie utrzymuje H. Lüpke (*Die Templerkommende Tempelhof. Ein Beitrag zur Geschichte des Templerordens in Ostdeutschland*. Sonderdruck aus dem Teltower Kreiskalender 1933. Berlin 1933 s. 14), przypisując temu władcy założenie placówki templariuszy Tempelhof. Z polskich autorów przyjmuje istnienie słowiańskich książąt m. in. A. Piskozub (*Gniazdo Orła Białego*. Warszawa 1968 s. 169) i G. Labuda (*Pomorze w obronie swej niezawisłości w XII-XVI wieku*. W: *Z dziejów wojennych Pomorza Zachodniego*. Cedynia 972 — Siekierki 1945. Pod red. B. Miśkiewicza. Poznań 1972 s. 140).

³³ Sułowski (jw. s. 196), powołując się na artykuł H. Lüpkego, twierdzi, że placówkę templariuszy Tempelhof założył Henryk Brodaty. Tymczasem H. Lüpke w cytowanym artykule (s. 14) pisze, co następuje: „Wenn aber diese unsere Vermutungen die Wahrheit treffen, dann erklärt sich das Auftreten der Templer im Teltow und die Gründung von Templerhof denkbar leicht und einfach: Der eigentliche Schenker ist natürlich der dominus Barnem. Die Anregung zu der Schenkung aber geht aus — genau so wie wir es in der meisten Fällen bei der Ansetzung der Tempelherren auf nordostdeutschen Kolonialboden feststellen konnten — von dem Schlesierherzog Heinrich dem Bärtigen”.

³⁴ G. Labuda. *Ziemia Lubuska*. Pod red. M. Szczanieckiego i S. Zajchowskiej. Poznań 1950 s. 82 n.

³⁵ *Chronicon Montis Sereni*. MGH. T. 23 s. 176; R. Grodecki. *Dzieje polityczne Śląska do r. 1290*. W: *Historia Śląska*. Kraków 1933 s. 195; K. Olejnik. *Obrona polskiej granicy zachodniej 1138-1385*. Poznań 1970 s. 116.

terytorium Sprewian wraz z Kopanicą³⁶. Równocześnie brandenburski Albrecht II ok. r. 1210 uderzył na pogranicze pomorsko-barnimskie i zajął dolinę Winawy aż po Odrę, a dla utwierdzenia swego zwierzchnictwa w tym rejonie zbudował twierdzę Oderberg³⁷. W 1225 r. chwilowy zarządca Marchii Łużyckiej landgraf turyński Ludwik nagłym atakiem zdobył Lubusz³⁸, który dopiero po czterech latach odebrał Niemcom Brodaty³⁹. Kiedy w r. 1229 ten obrońca kresów zachodnich dostał się do niewoli Konrada, a po wykupieniu bardziej zajęty był sprawami małopolskimi⁴⁰, na Zaodrzu następują dalsze aneksje zachodnich sąsiadów. Ok. 1230 r. władca ziem Barnim i Teltow, z własnej woli czy też zmuszony koniecznością (nie mogąc w zbrojnej konfrontacji sprostać Askańczykom, a na pomoc polską czy pomorską nie mogąc liczyć), oddał swe ziemie margrabiom brandenburskim⁴¹. Cesja owego dominus Barnim mogła leżeć m. in. u podłoża późniejszego konfliktu między Askańczykami a Wettynami⁴². W ślad za zmianami politycznymi szły przesunięcia granic diecezji. I tak zajęte przez margrabię Konrada II południowe tereny księstwa Sprewian zostały włączone do diecezji miśnieńskiej, a następnie odpadły do diecezji brandenburskiej. Wiemy o tym z nieco późniejszych przekazów. Margrabia Łużyc Henryk ok. 1240 zgłosił pretensje do dwóch granicznych grodów: Mittenwalde i Köpenick, które przeszły pod władzę margrabiów Brandenburgii; walki o nie toczyły się w latach 1240-45. W wyniku przegranej margrabia Henryk zrezygnował

³⁶ *Codex diplomaticus Saxoniae Regiae* (CDSax.). Wyd. O. Posse. T. 1. Leipzig 1882 nr 131. 10 II 1209 r. w Kopanicy margraf Konrad nadał klasztorowi w Buch parafię w Hohenkirchen — zatem Kopanica była w jego posiadaniu (zob. A. Lehmann. *Urkundeninventar zur Geschichte der Niederlausitz bis 1400*. Köln-Graz 1968 s. 19 nr 35). Szeroko na ten temat pisze Zernack (jw. s. 49).

³⁷ „Albertus secundus [...] forcia bella gessit contra Cazimarum et Bolizlaum principes Sclavorum unde castrum edificavit Oderberg contra Sclavos” (*Chronica marchionum Brandenburgensium*. FBPG 1:1888 s. 120). Por. G. Sallo. *Die Eroberung Margraf Albrechts II im sg. „alten Barnim” und an der oberen Spree*. Tamże 5:1892 s. 289; S. Passow. *Die Okkupation und Kolonisierung des Barnim*. Tamże 14:1901 s. 5 n.

³⁸ Zob. *Annales Reinhardsbrunnensis*. W: *Thüringische Geschichtsquellen*. Hrsg. F. Wegele. Bd. 1. Jena 1854 s. 194 n.; J. Długosz. *Historiae Poloniae*. T. 2. Ed. A. Przeździecki. Cracoviae 1873 s. 217; Breitenbach, jw. s. 52 n.

³⁹ Olejnik, jw. s. 119.

⁴⁰ Walczył w tym czasie o pozyskanie Krakowa. Por. *Rocznik kapituły krakowskiej* (MPH II s. 797): Długosz, jw. s. 218.

⁴¹ Lüpke, jw. s. 13 n. Inną interpretację tych wydarzeń podaje Labuda (*Pomorze Zachodnie* s. 139 n.) oraz W. H. Fritze (*Das Vordringen deutscher Herrschaft in Teltow und Barnim*. „Jahrbuch für brandenburgischen Landes-geschichte” Jg.22:1971).

⁴² Breitenbach, jw. s. 25 n.; P. Niessen, jw. s. 83.

ze swych roszczeń. Jednocześnie biskup Miśni Konrad I (1240-58) zmuszony został oddać sporne tereny diecezji brandenburskiej⁴³.

Po r. 1231 Askańczycy zajęli pozostałe tereny księstwa Sprewian, które też włączono do diecezji brandenburskiej. W latach 1234-38 biskup brandenburski Gernand toczył przed trybunałem papieskim spór ze swoim władcą o dziesięciny z nowo włączonych do diecezji ziem⁴⁴. Jeszcze przed zakończeniem procesu biskup lubuski Henryk (1233-44) zaskarżył do Rzymu sąsiadów — miśnieńskiego, brandenburskiego i kamieńskiego — w sprawie granic⁴⁵. Spór z biskupem brandenburskim dotyczył ziemi Sprewian. Miśnieńskiemu zarzucał biskup lubuski prawdopodobnie jego niesłuszne pretensje do ziem wokół Köpenick i Mittenwalde. Rittenbach natomiast uważa, że w sporze między tymi dwoma biskupami chodziło o nowo zasiedlone tereny między dolną Sprewą a środkową Odrą⁴⁶. Przedmiotem zatargu z biskupem kamieńskim były ziemie na prawym brzegu Warty. Skarga Lubusza, której zasadność miał na miejscu stwierdzić legat Wilhelm z Modeny, nie została uwzględniona. Ziemia Sprewian odpadła na zawsze od biskupstwa lubuskiego⁴⁷. Rzym liczył się bowiem z zaistniałymi zmianami politycznymi. Przekonuje nas o tym rozstrzygnięcie wspomnianego wyżej sporu o dziesięciny. W zamian za przyłączenie wszystkich nowych zdobyczy margrabiów do diecezji brandenburskiej biskup zrezygnował z dziesięcin należnych mu z ziemi Barnim i terenów na północ od niej⁴⁸. Dokument ugody jest dla nas interesujący z innego jeszcze powodu. Podaje on mianowicie granice owych „nowych ziem” zdobytych przez Askańczyków ok. r. 1230⁴⁹. Ziemie te

⁴³ W. Rittenbach, S. Seifert. *Geschichte der Bischöfe von Meissen 968-1581*. Leipzig 1965 s. 154.

⁴⁴ *Regesta Pontificum* I nr 9410 s. 804, nr 9520 s. 813.

⁴⁵ „Gregorius [...] Episcopo quondam Mutinensi apostolice Sedis Legato [...] Cum igitur Ven. frater noster Lubucensis, Misnensis, Caminensis et Brandenburgensis episcopi super limitibus suarum diocesum, sicut convenit non distinctis, inter se ad invicem sepe contendant, prout eiusdem Lubucensis presentata nobis petitio continebat, et propter hoc ipsi et eorum ecclesie dampna gravia sustineant et iacturas, et pericula etiam proveniant animarum; nos cupientes contentionem huiusmodi amputari [...] negotium ipsum tue providentie [...] duximus committendum, per apostolica tibi scripta mandates, quatinus personaliter ad locum accedens, vocatis qui propter hoc fuerint evocandi, sic predictas dioeceses, equitate previa, provide limitare procures, cuilibet episcoporum ipsorum suo iure servato, quo quemlibet statuas manere contentum dare” (*Codex diplomaticus Brandenburgensis* (CDB). Wyd. A. F. Riedel. B I s. 19 nr 23). Por. PUB nr 342; *Regesta Pontificum* I nr 10444 s. 886; Lehmann, jw. s. 37 nr 76a.

⁴⁶ Rittenbach, jw. s. 141.

⁴⁷ Kumor, jw. s. 273.

⁴⁸ Ostateczną ugodę zawarto dopiero 28 II 1238 r. (CDBA VIII s. 153-156 nr 67).

⁴⁹ „Marchiones, qui pro tempore fuerint, habebunt jus presentandi archidia-

obejmują tereny zamieszkałe dawniej przez dwa plemiona: Hobolan⁵⁰ (Heveldun) i Sprewian (Zpriaauani). Ostatnie z nich leżało dowodnie w zasięgu diecezji lubuskiej. W oparciu o dane zaczerpnięte z wyżej wymienionego dokumentu można wykreślić najstarsze granice zachodnie omawianego biskupstwa. Ich przebieg był następujący. Na północy, zaczynając od Odry ku zachodowi, granica biegła wzdłuż rzeki Winawy (jeszcze w r. 1233 biskup kamiński podkreśla — przy okazji nadania — przebieg granicy swej diecezji na Winawie)⁵¹. Dalej szła na zachód w kierunku południowym aż do rzeki Haweli i brzegiem tej rzeki aż do Spandau⁵². Na południu diecezja obejmowała krainę Teltow ograniczoną od zachodu rzeką Nuthą, a od wschodu rzeką Dahmą. Na dalszym odcinku granicą była rzeka Sprewa aż do jezior Glowa i Schwieloch. Od jezior tych kierowała się na wschód, pozostawiając po lubuskiej stronie puszczańskie tereny między Sprewą a Odrą i poniżej Szydłowa przekraczała Nyse i Odrę⁵³.

Tak więc brandenburskie sukcesy polityczne i operatywność brandenburskiego biskupstwa wyeliminowały działalność misyjną Lubusza z terenów zamieszkałych przez Słowian i w latach trzydziestych XIII w. zacieśniły zasięg jego terytorium do naturalnych granic historycznej Ziemi Lubuskiej. Pierwszą pewną informację o ich przebiegu podaje dokument Bolesława Rogatki z 20 IV 1249 r.⁵⁴ Na lewym brzegu Odry granica zaczynała się prawdopodobnie naprzeciw ujścia rzeki Konotop do Odry i biegła na zachód do jeziora Wirchen⁵⁵ (pierwotnie Oberer

conos novarum terrarum ipsius dyocesis, que sunt ab exitu Zspandowe ultra Obulam ad levem et ultra Zspream ad dexteram usque ad fines dyocesis versus Slaviam in antea procedentes; item citra Obluam ad levem ab eo loco, quo fluvius, qui dicitur Massowe, influat Obolam, et per ascensum ejus usque dum transeat fluvius idem in Renum et per descensum Reni usque dum Renus influat in Obulam. Omnes terre ultra prescriptos terminos usque ad fines Brandenburgensis dyocesis nova vocantur et domini marchiones illarum archidiaconos presentabunt. Reliquo vero terre citra terminos istos site vocantur antique et ad archidiaconum cathedralis ecclesie pertinebunt (*Urkundenbuch zur Berlinischen Chronik*. Hrsg. F. Voigt. Berlin 1869 s. 3 n.).

⁵⁰ Zob. F. Curschmann. *Die Diözese Brandenburg*. Leipzig 1906. Mapa: Die Gaue des Bistums Brandenburg.

⁵¹ Claustro novo quod Civitas Dei dicitur, quod quondam slauice Barzsdin dicebatur, centum mansos [...] assignavimus [...] ibidem constituto et canonizato, ut per claustum adeo prenotatum termini nostre terre et dyocesis nostri episcopus illesi declarentur. Mansi vero, quos donauimus, in terra jacent, que slauice Lipana nuncupatur (CDBA XIII s. 203 nr 2; PUB nr 207).

⁵² Labuda. *Pomorze Zachodnie* s. 139.

⁵³ Por. uwagi Labudy (tamże) o granicach diecezji brandenburskiej.

⁵⁴ CDBA XXIV s. 337 nr 17.

⁵⁵ Jezioro nazwane „altiorem trebule” jest różnie lokalizowane. W Wegner (*Die Grenzen Landes Lebus*. „Brandenburgia” Jg. 11:1903 s. 257-262) np. uważa, że

Treppel See); następnie szła wzdłuż drogi z Gubin do Lindow (Lipy), potem między wsiami Karras i Głowy w prostej linii na północ do rzeki Ölse, jej korytem do Sprewy i z biegiem tej ostatniej aż do Fürstenwalde do miejsca, gdzie Sprewa, tworząc zakole, skręca na południowy zachód. Od owego zakola na północny-wschód granicę stanowiły rzeki Łęknica (Löknitz), Kopernica (Köpernitz) i Stobrawa (Sttoberow) wpadająca do Starej Odry (Oderiz). Od Odrzycy granica kierowała się ku Odrze i przekraczała ją poniżej wsi Kienitz. Porównując granice Ziemi Lubuskiej z r. 1249 z ich wcześniejszym przebiegiem zauważamy na południowym odcinku brak grodu Szydłów. Utrata tego ważnego punktu strategicznego łączyła się z bratobójczą wojną, jaką o schedę po Henryku Pobożnym toczyli od 1248 r. jego synowie: Bolesław Rogatka, Henryk i Konrad. Bolesław i Henryk zwrócili się jednocześnie o pomoc do swych niemieckich sąsiadów, za którą Bolesław zapłacił arcybiskupowi magdeburskiemu Wilbrandowi połową Ziemi Lubuskiej, a Henryk dał w zastaw margrabiemu miśnieńskiemu Henrykowi Dostojnemu gród Szydłów⁵⁶. Mimo nieszczęśliwego dla Henryka obrotu wojny, margrabia zatrzymał gród, a z czasem poczynił dalsze aneksje w Ziemi Lubuskiej włączając do Dolnych Łużyc słabo zaludniony pas ziemi między Sprewą a Odrą. Na włączonych terenach założył miasta Fürstenberg i Friedland, szereg wsi, a w 1268 r. klasztor Neuzelle⁵⁷. Jeszcze w r. 1241 biskup lubuski Henryk nadał templariuszom dziesięciny ze 100 łanów leżących w pobliżu Szydłowa⁵⁸, co wyraźnie świadczy o przynależności tych ziem do diecezji lubuskiej. Zmiany polityczne spowodowały odpadnięcie tego okręgu wraz z Szydłowem do diecezji miśnieńskiej. W r. 1269 biskup lubuski oskarżył przed arcybiskupem magdeburskim bpa Wita I z Miśni o naruszenie granic swej diecezji w okolicy Szydłowa. Abp Konrad II pismem z 25 IV 1269⁵⁹ wezwał biskupa miśnieńskiego do wytłumaczenia się z ingerencji w granice sąsiedniej diecezji i jednocześnie zaofiarował swoje pośrednictwo w przyjacielskim zakończeniu sporu. Widocznie jednak nie doszło do „przyjacielskiej ugody”, skoro

jest nim dzisiejsze jezioro Gross Treppelsee; F. Schilling (*Ursprung und Frühzeit des Deutschtums in Schlesien und im Land Lebus*. Leipzig 1938. Mapa kasztelanii lubuskiej po s. 256) natomiast przyjmuje, że jest to stara nazwa jeziora Wirchen-see. Dlatego różnią się w przedstawieniu przebiegu granicy na odcinku od Odry do rzeki Ölse.

⁵⁶ G. Labuda. *Polska granica zachodnia. Tysiąc lat dziejów politycznych*. Poznań 1971 s. 54 n.

⁵⁷ Rittenbach, jw. s. 154.

⁵⁸ S. Wohlbrück. *Geschichte des ehemaligen Bisthums Lebus*. Bd. 1. Berlin 1829 s. 68; *Regesten zur schlesischen Geschichte*. Wyd. C. Grünhagen. Bd. 1. Wrocław 1884 nr 564; Lehmann, jw. nr 86 s. 40.

⁵⁹ CDSax. II nr 208; Lehmann, jw. nr 136 s. 60.

w r. 1274 pap. Grzegorz X dekretem *Sua nobis venerabilis*⁶⁰ zlecił bpowi Fryderykowi z Merseburga prowadzenie dalszych dochodzeń w spornej sprawie. Epilog procesu przed rzymskim trybunałem był niepomysłny dla Lubusza, Szydłów bowiem pozostał przy diecezji miśnieńskiej⁶¹.

Na prawym brzegu Odry biskupstwo lubuskie sąsiadowało od południa z diecezją wrocławską, od wschodu z poznańską i od północy z kamieńską. Dwie pierwsze, należące wspólnie z diecezją lubuską przez prawie półtora wieku do jednego organizmu państwowego i wspólnej metropolii utrzymywały z nią przyjazne stosunki. Nie słyszymy o żadnych sporach granicznych między wymienionymi diecezjami. Granica Ziemi Lubuskiej znana z r. 1249 pokrywała się zasadniczo z granicą biskupstwa. W sąsiedztwie z Wielkopolską zaczynała się od rzeki Warty na wysokości dzisiejszej wsi Oksza i szła na południe przez Rudno, jezioro Wędrzyn, Rychlik, Bielice — leżące między Dużą Wsią a Małuszowem — Boczów do ujścia Małej Pliszki do Pliszki; następnie poniżej Sądowa i Rąpic do rzeki Kontop i z jej biegiem do Odry⁶². Z przekazów źródłowych dotyczących pogranicza poznańsko-lubuskiego do odnotowania mamy jedynie dokument rekognicyjny biskupa Fryderyka z 6 V 1308 r. zatwierdzający wykaz 20 miejscowości leżących między Pliszką a Odrą, które nie należały do jego diecezji⁶³. Ponadto na pograniczu tym spotykamy parafię *K r z e s z y c e* zaliczaną przez obie

⁶⁰ *Regesta Pontificum* II nr 20796 s. 1675; Lehmann, jw. nr 147 s. 64.

⁶¹ Zob. Z. Sułowski. *Najstarsza granica zachodnia Polski*. „Przegląd Zachodni” R.8:1952 s. 345; tenże. *Początki biskupstwa* s. 197; Kumor, jw. s. 274.

⁶² „Hui autem sunt termini Castri Lubus, versus poloniam ex illa parte Odere a flumine, quod vocatur Nothes, incipiunt in prato, quod vocatur Guba, et procedunt in Rudo et Rogi et usque ad lacum wandrine et usque Preslice, quod est inter magnam villam et Molosson. Item usque Porirzadlo, post hec ubi Schuga plischa intra magnam plischam. Item usque Sirze et usque Rampice. Ex ista parte odere incipiunt in konothope usque ad lacum altiorem trebule et per viam, que ducit de Gubyn usque lypa. Dehinc ad Powodeicers, post hec inter Carasno et Splawe. Deinde ubique in Osdra, de Osdra Spreua fluuius per medium usque in prelauki. Item ubique in Lecnici. Item ubique in Köpnuci. Item per Stobrauam fluuium usque in Odrizam. Preterea attinet Lubus ista loca Castrorum sita infra terminos prenotatos Chynez et terra, que attinet, Kosterin cum tota terra attinente, Deinde Torum, deinde Ponzin, deinde Buckowe, deinde platkou” (CDBA XXIV s. 337 nr 17. W tłumaczeniu niemieckim z r. 1336 tamże B II s. 113 nr 728).

⁶³ „Venerabili in Christo [...] Andree epo Poznaniensi, Fredericus [...] epus Lubucensis [...] Quemadmodum nobis per dominum Thomam nostre ecclesolasticum innotuit, quod nos de quibusdam decimas haberetis suspectos, si quid contingeret de persona sua, scitis videlicet in villis infrascriptis: Drenow, Tammondorph, Recziza, Clewe Klebow, Corczizowo, Trebochow, Rademitkrl, Scheberk, Scorin, Ozgacziz, Budechow, Lenda, Drewicz, Bitenisz, Dobregriwe, Glambok, Cremersborn, Struga, Lutoldi, villa apud Crosnam, Poznaniensis diocesis, recognoscimus nihil habere iuridiccionis in hiis per presens” (KDWP II nr 916 s. 260 n.).

diecezje do swego terytorium. W 1405 r. wymienił ją rejestr katedrikum diecezji lubuskiej⁶⁴, a w 1437 *Tabula dioecesis Posnaniensis*⁶⁵. W w. XIII i XIV miejscowość ta wraz z całą strefą zachodnią od okolic Gorzowa aż po krańce diecezji poznańskiej została zajęta przez margrabiów i wcielona do Nowej Marchii⁶⁶. W r. 1354 margrabia nadał Krzeszyce biskupom lubuskim⁶⁷, którzy też rozciągnęli nad nią swoją jurysdykcję kościelną. Biskupi poznańscy nie protestowali, gdyż z terenów włączonych do Nowej Marchii, a będących w posiadaniu instytucji kościelnych, nie otrzymywali żadnych dziesięcin⁶⁸.

Na północy do diecezji lubuskiej należała kasztelania cedyńska podzielona na 3 krainy: Cedyńską, Kinicką i Kostrzyńską. Kasztelania cedyńska weszła w skład państwa piastowskiego już w X w. i wraz z Ziemią Lubuską należały do diecezji poznańskiej. Związki z Wielkopolską przetrwały okres usamodzielnienia się Pomorzan w XI w. Wskazuje na to między innymi okoliczność, że wyprawy misyjne Bernarda Hiszpana i Ottona z Bambergu kierowały się wprost na Pomorze, natomiast nie zachowała się żadna wzmianka o nawracaniu bliżej krainy Lubuskiej. Włączenie terenów nad dolną Wartą do diecezji lubuskiej wskazuje, że znajdowały się one poza obrębem ówczesnego państwa Warcisława I objętego w całości przez powstałą w r. 1140 diecezję pomorską. W dobie rozbicia dzielnicowego udało się Pomorzanom opanować okolice Cedyni, Myśliborza i być może Kostrzynia. W początkach XIII w. Piastowie podjęli znowu ofensywę zmierzającą do odzyskania ziem nad dolną Wartą⁶⁹. Zdaniem G. Labudy⁷⁰ Henryk Brodaty zdobył wówczas krainy: Cedyńską, Kostrzyńską i Kinicką. W konflikcie o ziemie nadwarciańskie wziął również udział Władysław Odonic. W r. 1232 władał on krainą Kostrzyńską⁷¹, podczas gdy Cedynia i Kinice były w posiadaniu Barnima I⁷². Przed r. 1249 znajdujemy znowu ziemię Kostrzyńską i Kinicką w ręku Piastów śląskich⁷³. Wkrótce na widowni pojawił się nowy współzawodnik — Askańczycy. Margrabiowie, po zajęciu ok. 1250 posiadłości wielkopolskich nad dolną Wartą i Dra-

⁶⁴ H. L u d a t. *Das Lebuser Stiftsregister von 1405*. Cz. 1. Wiesbaden 1965 s. 3.

⁶⁵ *Księga uposażenia diecezji poznańskiej z r. 1510*. Wyd. J. Nowacki. Poznań 1950 s. 312.

⁶⁶ N o w a c k i, jw. s. 480 n.

⁶⁷ CDB XX s. 225 nr 64.

⁶⁸ N o w a c k i, jw.

⁶⁹ Ś l a s k i, jw. 139 n.

⁷⁰ L a b u d a. *Ziemia Lubuska* s. 72.

⁷¹ CDB XIX nr 2 s. 1.

⁷² P U B nr 308. Ziemia Kostrzyńska dostała się pod wpływ Barnima I ok. 1234 r. (PUB nr 309).

⁷³ CDB XIV s. 337.

wą, odebrali Pomorzanom w latach 1252-1263 okolice Cedyni, Myśliborza i Kinic⁷⁴.

Zasygnalizowane zmiany polityczne stwarzały podstawę do diecezjalnych sporów granicznych. Jeszcze na początku lat trzydziestych XIII w. terytorium kasztelanii cedyńskiej do rzeki Rurzyca należało do Lubusza⁷⁵. W ślad za politycznym podporządkowaniem tych ziem księciu pomorskiemu biskup kamieński zaczął spełniać tam akty jurysdykcji kościelnej, dlatego biskup lubuski Henryk zaskarżył swego północnego sąsiada do Stolicy Apostolskiej. 7 IX 1237 pap. Grzegorz IX listem apostolskim *Onus suscepti regiminis* zlecił rozpatrzenie sporu i ustalenie granic obydwu diecezji legatowi apostolskiemu Wilhelmowi z Modeny⁷⁶. Nie znamy rozstrzygnięcia. Z dalszego biegu wypadków można wnosić, że legat papieski przyznał ziemię Cedyńską biskupowi kamieńskiemu, gdyż ten bezspornie wykonywał na tym terenie jurysdykcję⁷⁷, i że w dalszych sporach biskup lubuski o nią nigdy się nie upominał. Niespokojny ordynariusz kamieński Konrad III (1233-41), który prowadził spory graniczne z wieloma biskupami, zaczął rościć sobie pretensje do ziem nadodrzańskich (de Odera) biskupstwa lubuskiego. Papież Grzegorz IX w dniu 12 V 1240 zlecił zbadanie pretensji komisji pod przewodnictwem opata z Buch⁷⁸. Proces trwał kilka lat i zakończył się polubownym wyrokiem wydanym przez papieskiego legata, arcybiskupa inflanckiego Alberta w jesieni 1246⁷⁹ r., zatwierdzonym ponownie 7 XII 1266 r. przez

⁷⁴ Ślaski, jw. s. 140; Labuda. *Pomorze Zachodnie* s. 146.

⁷⁵ W r. 1232 biskup lubuski Wawrzyniec daje templariuszom w zamian za daninę w zbożu dziesięciny z 1000 łanów „in confinio Cozsterine apud fluvium Mizla in episcopatu Lubucensi” (CDBA XIV s. 1 nr 1. Podobnej zamiany dokonuje w r. 1235 z 200 łanów „in territorio castri de Kinch iuxta fluvium Mizla” i z 200 łanów „in confinio castri Sden iuxta rivulum Rurka” (PUB nr 310).

⁷⁶ *Regesta Pontificum* I nr 10444 s. 886.

⁷⁷ 24 IV 1240 r. Barnim I kupuje od bpa Konrada III z Kamienia jako lenno dziesięciny biskupie z nowo zasiedlonych wsi „villarum longo tempore desertarum in territoriis Ceden” (PUB nr 377). 27 III 1247 r. biskup kamieński Wilhelm nadał klasztorowi Lenin dziesięciny z 250 łanów „in territorio Cedenensi” (PUB nr 458).

⁷⁸ Powołana przez papieża komisja miała na prośbę biskupa i kapituły kamieńskiej dokonać rewizji granic z biskupstwami: lubuskim, brandenburskim, hawelberskim i zwierzynieckim. Spór dotyczył następujących obiektów: „de Dimin, de Tribitim, de Brode et alia castra et villas cum pertinentiis suis, que sunt inter flumen quod dicitur Leba versus orientem et flumen, quod dicitur Rekezsan versus occidentem necnon Odera et quosdam alias possessiones Caminensis ecclesie, a clara memoria W. duce Pomeranie eiusdem ecclesie fundatore pia liberalitate donata” (MPV III nr 40 s. 24 n. Por. *Epistolae saeculi XIII e regestris pontificum Romanorum selectae*. T. 1 nr 775 s. 674.

⁷⁹ PUB nr 462; F. Salis. *Forschungen zur älteren Geschichte des Bistum Kammin*. „Baltische Studien N.F.” 26:1924 s. 50. Datę wydania decyzji przez abpa Alberta ustalił Salis (jw. s. 51).

kard. Gwidona, legata apostolskiego, dekretem *Cum a longe retroactis*⁸⁰. Abp Albert, zwyczajem papieskich sędziów, podzielił sporne terytorium. Przy diecezji lubuskiej pozostawił Ziemię Kostrzyńską⁸¹, a Kinicką⁸¹ przysądził kamieńskiej. Z tej ostatniej wyłączył jedynie dziesięciny należące do jednej z prebend kapituły lubuskiej. Odtąd granica między obu diecezjami biegła wzdłuż rzeki Myśli, która jednocześnie stanowiła granicę między posiadłościami śląskich Piastów a Pomorzem⁸².

Według wykazu katedratikum z 1405 r. w granicach diecezji lubuskiej znalazły się 3 wsie położone na prawym brzegu rzeki Myśli. Były to wchodzące w skład dominium templariuszy: Boleszkowice, Obozany i Dargomyśl⁸³. Podstawę do rozciągnięcia na nie lubuskiej zwierzchności diecezjalnej dała klauzula zawarta w układzie z 1246 r. Dokument bowiem nie określał dokładnie, czy miejscowości płacące dziesięcinę kapitule lubuskiej zostały wyłączone z diecezji kamieńskiej. Biskup lubuski interpretował ową klauzulę na swoją korzyść, a w momencie przyjęcia dóbr templariuszy przez joannitów przedstawił tym ostatnim wymienione wsie jako należące do swej diecezji⁸⁴. Sprawa była tym łatwiejsza do przeprowadzenia, że wspomniane wsie nie budziły materialnego zainteresowania biskupów kamieńskich, którzy w r. 1285 zamienili templariuszom dziesięcinę z ich posiadłości na określony roczny czynsz⁸⁵. Są także ślady, że Kamień uważał te parafie za swoje. W statutach kamieńskich z 2. poł. XIV w. jest wzmianka, iż komtur

⁸⁰ „Venerabili patri Dei gracia episcopo Camienensi, frater Guido miseratione divina tituli sancti Laurentii in Lucina presbiter cardinalis, apostolice Sedis legatus, salutem in Domino sempiternam. Cum a longe retroactis temporibus super limitibus Lubecensis et Caminensis diocesis discordia haberentur, et ipsa per venerabilem patrem et archiepiscopum Livonie, Estonie et Prutzie, apostolice Sedis legatum, per modum pacis amoto iuris strepitu concordata fuerit et sedat, ita quod terram Costerin deinceps ecclesia Lubucensis possidere debeat, et terram Chintz cum suis attinenciis integre Caminensis ecclesia possidebit, quibusdam in eadem terra Chintz exceptis decimis, uni duntaxat prebende pertinentibus, Capituli Lubecensis: supplicasti nobis humiliter ipsam concordiam, ordinationem seu sedationem, a nobis qua fungimur autoritate confirmari. Nos autem eandem prout iuste facta est confirmamus et tenore presencium comunimus. Datum Magdeburgi septimo Ydus Decembris, pontificatus domini Clementis Pape III anno secundo” (CDBA XIX s. 6 nr 9; KDWP I nr 422 s. 369 n.).

⁸¹ Nazwy „terra Costerin” i „terra Thuicz” lub częściej spotykane „Chintz” tłumaczono niegdyś jako „Ziemia Kościerzyńska i Tucznieńska”; dziś przyjmuje się: „Ziemia Kostrzyńska i Kinicka” (zob. Ślaski. *Podziały* s. 140 n.).

⁸² Salis, s. 51.

⁸³ Ludat. *Stiftsregister* s. 5.

⁸⁴ Salis, jw. s. 63.

⁸⁵ PUB II nr 1352.

joannitów ze Swobnicy płacił Kamieniowi czynsz za kler w Dargomyślu⁸⁶.

Podsumowując przegląd kształtowania się lubuskiego obszaru diecezjalnego stwierdzamy, że kurczenie się granic biskupstwa ustało wraz z zajęciem Ziemi Lubuskiej przez Askańczyków. Odtąd margrabiowie nie pozwalali już biskupom niemieckim na uszczuplanie terytorium lubuskiego. Z drugiej strony, licząc się z faktami zaistniałymi, nie zrobili nic, by rewindykować na korzyść Lubusza utracone przed 20 laty ziemie. Ukształtowane w 2. poł. XIII stulecia terytorium przetrwało zasadniczo bez zmian do końca istnienia diecezji, i w historiografii uchodzi za „właściwy” obszar biskupstwa lubuskiego. Zresztą pamięć o pierwotnych granicach szybko poszła w zapomnienie. Żyjący w początkach XV w. biskup lubuski Jan IV von Borschwitz (1397-1420) słyszał o sporach granicznych z diecezją kamińską i miśnieńską, ale już nie wiedział, o jakie obszary jego biskupstwo zostało okrojone⁸⁷. Przybliżony obraz ostatecznie ukształtowanego obszaru diecezji daje spis katedrarium⁸⁸ zawarty w *Registrum ecclesie Lubucensis dyocesis* z r. 1405. Spis jest niepełny, gdyż wymienia tylko kościoły parafialne, a pomija należące doń wioski. Uzupełniając te braki danymi zaczerpniętymi z opisu dóbr biskupich i przekazów źródłowych, granice biskupstwa lubuskiego w początkach XV stulecia można przedstawić następująco:

Północną granicę diecezji lubuskiej stanowiła rzeka Myśla od swego ujścia aż powyżej wsi Baranówko. Na prawym brzegu Myśli leżały, jak już wspomniano, 3 miejscowości zaliczane do obu granicznych diecezji. Od Baranówka granica szła dalej na wschód do jeziora Marwickiego, które do diecezji lubuskiej już nie należało. Od jeziora Marwickiego linia graniczna prowadziła na południe brzegiem Wyżyny Gorzowskiej,

⁸⁶ „Item magister et commendator de castro Wyldenbruck Sancti Johannis Baptiste ordinis Jerosolimitorum deseruit domino episcopo ecclesie Caminensis predictae sicut dictum est de castro et etiam pro plebano et clericis suis scilicet Koningesberg, Arnswalde, Quarssen, der Mussel [poprawnie Dermussel]: [...] jacentibus et spectantibus ad ordinem sancti Johannis Baptiste in diocesis Caminensis” (*Statuta Capituli et Episcopatus Caminensis*. Ed. R. Klempin. W: *Diplomatische Beiträge zur Geschichte Pommerns aus der Zeit Bogislafs X*. Berlin 1859 s. 393 nr 221).

⁸⁷ „Item reperio in quibusdam antiquissimis registris hec verba formaliter scripta. Notandum quod episcopus Caminensis cum capitulo suo occupaverunt et occupant bonam partem diocesis Lubucensis, quod est pluribus bene notum. Similiter et hec verba formaliter scripta. Notandum quod episcopus Misenensis cum capitulo suo occupaverunt et occupant bonam partem diocesis Lubucensis violenter quod adhuc est pluribus bene notum. Ego autem Johannes ep. predictus hucusque nichil potui investigare quam partem predicti occuparent” (L u d a t. *Stiftsregister* s. 5 n.).

⁸⁸ Tamże s. 1-5.

pozostawiając po lubuskiej stronie miejscowości: Tarnów, Lubno, Dzie duszyce, Białcz, Witnicę i rzeką Witną dochodziła do Warty. Po prze kroczeniu doliny Warty⁸⁹ na wysokości lubuskich jeszcze Krzeszyc⁹⁰, granicę w kierunku południowo-wschodnim stanowiła rzeka Postomia aż powyżej miejscowości Długoszyn. Tu granica odbijała nieco na wschód i ciągnęła się do jeziora Ciecz. Dalej na południe wschodnim brzegiem tego jeziora oraz jeziora Łagowskiego, pozostawiając przy Lubuszu sam Łągów, i na południe od wsi Pórzradło dochodziła do rzeki Pliszki; wzdłuż tej rzeki do nieistniejącego dzisiaj folwarku Sierzig (na połud nie od wsi Gądkowa) i tutaj jeszcze raz skręcała na południowy zachód, by przez Cybinę, Białków i poniżej Rąpic przekroczyć Odrę. Na le wym brzegu Odry rozpoczynało się pogranicze z diecezją miśnieńską⁹¹. Opierało się ono o koryto Odry w kierunku jej biegu aż do miejscowości Lossow. Następnie granica biegła w kierunku południowo-zachodnim wzdłuż kanału Odra—Sprewa do rzeki Szlauby (Schlaube), w górę tej rze ki na południe włączając do diecezji lubuskiej wsie Mixdorf, Grunow, Merz, i powyżej Beeskow dochodziła do Sprewy. Od tego miejsca, zgod nie z dawną granicą Ziemi Lubuskiej, granicę wyznaczały rzeki Sprewa, Łęknica, Stobrawa wpadająca do Starej Odry (Odrzycy). Dalej granica szła w kierunku wschodnim ku Odrze, którą przekraczała naprzeciw ujścia do niej rzeki Myśli.

DER SPRENGEL DES BISTUMS LEBUS IM MITTELALTER

Zusammenfassung

In der Stiftungsurkunde des (um das Jahr 1124 von Herzog Bolesław III. Schiefmund gestifteten) Bistums Lebus, wie man einnehmen kann, wurde ganz bestimmt der Sitz des Bischofs gegenzeichnet, dagegen die Grenzen des Bistums nur allgemein. Den Sprengel der neuen Diözese bildeten: die von der Posener Diözese übernommene Kastellanei Zehden, Land Lebus auf beiden Oderufeln, sowie das von Schiefmund lehnpflichtig gemachte Spree Gebiet, das das Land Barnim und Teltow umfasst. Im Nord-westen und im Westen waren die Grenzen offen, da das Bistum Lebus hier ein Missionwerke treiben sollte. Aber mit der

⁸⁹ Funcke (*Bistum Lebus* s. 57) wyłącza z zasięgu diec. lubuskiej niezamieszkały obszar doliny Warty.

⁹⁰ Nowacki na mapie załączonej do Księgi uposażenia włącza Krzeszyce do diec. poznańskiej. Przebieg pogranicza lubusko-poznańskiego zob. mapa Nowackiego.

⁹¹ Pogranicze lubusko-miśnieńskie ilustrują mapy załączone do pracy W. Ritzenbacha i S. Seiferta *Geschichte der Bischöfe von Meissen* oraz mapa Bistum Meissen — Archidiakoniat Niederlausitz nördlicher Teil w: K. Blaschke, W. Haupt, H. Wiessner. *Die Kirchenorganisation in der Bistümern Meissen, Merseburg und Naumburg um 1500*. Weimar 1960 s. 14.

feudalen Zersplitterung des Staates nimmt das Interesse Polens für die Gebiete auf dem anderen Ufer der Oder ab. Das Bistum ohne Militärunterstützung des Herrschers hatte keine Verbreitungsmöglichkeit nach Westen. Gleichzeitig hatten die östlichen Marken, die konsequent nach Osten drangten, schrittenweise die slawische Länder einbezogen und zwar nicht nur in den Staatsorganismus aber auch in die deutsche Diözesen. Und so verlor das Lebuser Bistum bis zum Jahre 1230 die Länder Barnim und Teltow, die dem Brandenburgischen Bistum zufiel; nach dem Jahr 1250 gehörten die Gebiete zwischen Spree und Oder sowie, die Kastel Schiedlo mit der Umgebung der Meissen Diözese. Im Norden sammt der Besetzung des Landes Zehden und Chinz durch die Pommern Herzöge sind sie in die Kammin Diözese (entgeltlich nach dem 1246 J.) übergegangen. In Folge der Anexion wurde der Sprengel der Lebuser Diözese in die natürliche Grenze verengert; worüber das Dokument des Bolesław des Kahlen aus dem 1249 J. berichtet. In den vier Jahrhunderten der Existenz der Lebuser Diözese wurden keine Streiten um die Grenze mit der Posener und Breslauer Diözese notiert.